

Література:

1. Бабаєв В. М. Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти : [монографія] / В. М. Бабаєв. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 306 с.
2. Глосарій термінів Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://europa.dovidka.com.ua/s.html>. – (21.04.2017 р.). – Назва з екрана.
3. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>. – (21.04.2017 р.). – Назва з екрана.
4. Поравский А. В Польше бюджеты местных общин составляют треть бюджета страны / Анджей Поравский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://decentralization.gov.ua/reform/item/id/93>. – (21.04.2017 р.). – Назва з екрана.
5. Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування : [навч. посіб.] / М. Пітцик, В. Кравченко, Е. С. Меньйо та ін. – Київ, 2000. – 136 с.
6. Скакун О. Ф. Субсидіарність як принцип організації влади і управління в Україні і державах Європи: від Конституції Пилипа Орлика до Конституції України 1996 р. і європейської Брноської програми 2003 р. / О. Ф. Скакун // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Вип. 11. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2530/1/Skakun_69.pdf. – (21.04.2017 р.). – Назва з екрана.
7. Стемпель Е. Реформа местного самоуправления в Польше : 25 лет спустя. Уроки для Украины / Ежи Стемпель [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mediaport.ua/decentralizaciya-v-polshe-25-let-spustya>. – (21.04.2017 р.). – Назва з екрана.
8. USTAWA z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nid.pl/pl/Dla_wlascieli_i_zarzadcow/dla-samorzadow/ustawa%20o%20samorz%C4%85dzie%20gminnym.pdf. – (21.04.2017 р.). – Назва з екрана.

Зінчина О. Б., канд. соціол. наук, доц.,
Ляницька В. О., студентка,
ф-т менеджменту,
*Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова*

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Одними з найважливіших чинників формування ефективної політики є публічність та конкурентність політичного середовища. Важливим механізмом забезпечення альтернативності, багатоваріантності у прийнятті рішень органами державної влади, відкритості, раціональності цього процесу є політична опозиція. Вже давно її існування визнається абсолютною більшістю дослідників органічним явищем та необхідною характеристикою демократичної політичної системи. Проте виникнення та ефективне функціонування політичної опозиції потребує особливих умов і можливе лише в рамках тих режимів, де гарантуються і забезпечуються права громадян на вираження і відстоювання своїх інтересів.

Опозиція у цьому аспекті є засобом виявлення та захисту індивідуальних і групових інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Підвищення уваги до політичної опозиції та її ролі в Україні на сучасному етапі зумовлена тим, що зазвичай її презентують впливові політичні сили, яких підтримує значна частина електорату. Кожен наступний електоральний цикл демонструє мінімальний відсотковий розрив голосів, наданих опозиційним та правлячим силам. Відсутність чіткої регламентації діяльності опозиції є значною перепоною на шляху демократизації політичної системи сучасної України, знецінює попередні демократичні здобутки.

Отже, актуальність та важливість звернення до аналізу політичної опозиції як суб'єкту політичного процесу та інституту демократії є наочною.

Відсутність унормованого порядку взаємодії політичної влади й опозиції призводить до ситуації, коли стихійні протестні рухи, що носять горизонтальний характер и йдуть скоріше «знизу», від громадянського суспільства, переважають над інституціоналізованими формами політичної боротьби.

Таким чином, як сучасна політична практика, так і недостатність теоретичних розробок актуалізують розгляд проблем, пов'язаних із формуванням політичної опозиції в Україні та легітимізацією її діяльності.

Проблеми діяльності та інституціоналізації політичної опозиції стали предметом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних авторів. Але попри низку досліджень не можна говорити про остаточну вирішеність питання щодо місця й ролі політичної опозиції в Україні, тому *метою* нашої роботи є дослідження політичної опозиції та перспективи її інституціоналізації в політичній системі України.

Складність з'ясування сутності опозиції пов'язана з дуже широким тлумаченням змісту цього поняття у науковій літературі та нормативно-правових актах. У наукових джерелах із відповідної проблематики опозицію часто описують як організовану групу індивідів, об'єднання на основі спільності, протистояння суб'єктів політики, протиставлення різних політик тощо. Такі визначення дають підстави говорити про неї як про певну сукупність відносин або як про інституціонально оформлений суб'єкт політичного життя. Вибір підходу вивчення залежить від специфіки розуміння політичної системи в цілому. *Соціологічний* (широкий) підхід базується на врахуванні ролі недержавних політичних акторів (наприклад, соціальних груп, груп тиску, суспільних страт тощо) у функціонуванні політичної системи та визначає опозицію як протестну поведінку будь-якого з цих суб'єктів. *Інституціональний* (вузький) підхід зводить розуміння опозиції до конкретних політико-правових форм її існування – політичних партій та парламентських фракцій. Основним призначенням партій є здобуття політичної влади з метою вироблення державної політики або впливу на неї. Оскільки суверенним носієм влади є держава, яка реалізує свої

повноваження через систему органів, прагнення долучитися до діяльності цих органів, серед яких особливе місце посідає парламент, є визначальним для політичних партій [5, с. 2].

Опозицію розглядають як специфічну форму політичного впливу на органи державної влади з боку різних соціальних і політичних груп з метою законодавчого забезпечення своїх інтересів [6, с. 13]. Г. Алмонд, Дж. Пауелл, К. Стромм, Р. Далтон розглядають опозицію, у тому числі парламентську, як невід'ємний елемент політичної системи суспільства, характеризуючи її місце та роль у цій системі у взаємозв'язку із функціонуванням політичних партій, уряду та інших елементів вказаної системи [1].

Під політичною опозицією ми розуміємо організовану групу суб'єктів, що на основі спільного інтересу веде боротьбу різними доступними засобами за можливість володіння домінуючим політичним ресурсом та, залежно від форми функціонування, може набувати таких ознак як системність та інституціоналізованість [5, с. 3]. Їх ми розглядаємо як специфічні форми політичного впливу на органи державної влади з боку різних соціальних і політичних груп з метою законодавчого забезпечення своїх інтересів.

Класифікацію опозиції, як і вивчення її загальної проблематики, здійснювали переважно західні вчені [3].

Найбільш авторитетними є запропонована американським дослідником Робертом Аланом Далем типологія політичної опозиції за її цілями. Так, структурна опозиція визначається дослідником як опозиція, що прагне змінити або запобігти змінам у головних сферах функціонування держави: політичний курс уряду, тип політичної системи, тип політичного режиму, соціально-економічна структура. Неструктурна ж опозиція може підтримувати конструктивні відносини з владними структурами, залишаючись лояльною до існуючого політичного режиму, типу політичної системи, обраного політичного курсу та соціально-економічної структури держави.

Джованні Сарторі, відповідно до ступеня конфронтаційності політичної меншості з владними структурами, розрізняв відповідальну і невідповідальну опозицію. До рис відповідальної опозиції зазвичай відносять такі її якості, як прагматичність та поміркованість, згідно з якими опозиція не вдається до нереалістичних вимог і обіцянок, але має можливість впливати на процеси управління й готова взяти на себе відповідальність, тобто звітувати за виконання передвиборчих пропозицій.

Авторитетний американський політолог Хуан Хосе Лінц у якості критерія розглядає ставлення опозиції до існуючого режиму та ті засоби, що вона вважає за можливе використовувати. Доповнюючи відомі характеристики лояльності і нелояльності, Лінц вводить поняття напівлояльна опозиція. Надійним критерієм лояльності демократичному режиму він вважає публічне прийняття на себе зобов'язання користуватися лише законними засобами для приходу до влади та заперечування застосування сили.

Визначення типів політичної опозиції дозволяє виявити проблемні аспекти функціонування існуючого політичного режиму в державі, його слабкі місця та можливість політичного прогнозування динаміки політичних процесів.

У свою чергу, існуючий політичний режим, а саме – рівень змагальності та специфіка пануючих політичних інститутів, визначає характеристики політичних опозицій і траєкторії їх трансформації.

Основними функціями опозиції у демократичній політичній системі виступають репрезентація інтересів; комунікативна функція; критика та формування альтернатив у політиці; зняття громадського невдоволення; участь у вирішенні конфліктів.

Існування і діяльність опозиції мають як негативні, так і позитивні наслідки для розвитку суспільства. З одного боку, опозиція запобігає монополізацію влади. Без неї політичний режим поступово втрачає прагнення до саморозвитку і, навпаки, прагне до окостеніння влади. При демократичних режимах наявність опозиції є найважливішим атрибутом влади, це її «візитівка». З іншого боку, опозиція виступає і в ролі чинника, що дестабілізує громадський порядок.

Інституціоналізація опозиції є засобом конструктивного розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, складовою механізму стримувань і противаг у структурі відносин у сфері влади [9].

Опозиція в політиці може здійснюватися на різних рівнях політичного володарювання, у різних видах державної та партійної влади, а також всередині кожної з них. Інституціоналізована опозиція може існувати як у законодавчому органі та бути представленою фракціями партій (парламентська опозиція), так і перебувати поза парламентом (політична опозиція).

Відмінності між політичною та парламентською опозиціями пов'язані з їхнім місцем у політичній системі. Основним серед низки критеріїв оцінювання є системність чи несистемність парламентської опозиції як її визнання з боку державної влади (носія домінуючого політичного ресурсу) та лояльне ставлення до неї. Інституціоналізація передбачає визначення статусу та окреслення меж діяльності, що впливає з системності або несистемності опозиції.

Конкуруюча, конструктивна парламентська опозиція є альтернативою політиці, стратегії і тактиці правлячих сил, способом запобігання небезпечної поляризації існуючих в суспільстві сил, некомпетентності офіційного державного керівництва, бюрократизації апарату влади, порушення законності та правопорядку, розмивання легітимності влади, зростання соціальної й політичної напруги.

Становлення та функціонування інститутів парламентської більшості й опозиції залежить від деяких чинників: характеру політичної структуризації суспільства, рівня розвитку політичної системи та ступеня відкритості

публічного управління, форми державного управління, партійної і виборчої систем, парламентських традицій у країні.

На нинішньому етапі сучасна політична наука на підставі аналізу інституціоналізації опозиції та її впливу на законодавчий процес виокремлює чотири основні моделі політичної (парламентської) опозиції [2]:

– вестмінстерська модель (поширена в Австралії, Великій Британії, Індії, Ірландії, Канаді, Новій Зеландії), за якої роль парламентської опозиції формалізована, але на практиці опозиція мало впливає на вироблення політичного курсу країни. Її існування можливе за умов чіткої двопартійної системи.

Інші моделі називають континентально-європейськими, адже вони склалися в мультипартійних країнах, що і визначає їх характер:

– французька модель, коли роль опозиції незначна і на практиці, й інституційно;

– німецька модель (поширена в Німеччині, Австрії та ін.), за якої роль опозиції не настільки формалізована, як у вестмінстерській моделі, проте традиції політичної практики та розвиненість інститутів громадянського суспільства дають змогу опозиції на практиці реально впливати на ухвалення рішень;

– скандинавська модель (Данія, Норвегія, Швеція) характеризується значно меншими правами опозиції, ніж у всіх інших моделях. Опозиція має право на участь у діяльності законодавчих комітетів та в ухваленні порядку денного.

Особливістю існування парламентської опозиції в європейських країнах є те, що в більшості країн опозиційна діяльність окремими законами не регулюється, а поняття інституційно оформленої опозиції сприймається де-факто, адже історичні традиції публічного управління базуються на стабільній партійній системі.

З'ясування проблеми відносин політичного режиму й опозиції неможливе без звертання до наукової спадщини вже згаданого вище професора Роберта Даля, якого вважають чи не найавторитетнішим у цій проблематиці. Аналізуючи це, він класифікує режими за двома критеріями: ступенем ліберальності режиму, або його здатністю забезпечити публічну змагальність у боротьбі за владу, і рівнем залученості громадян у політичний процес, що визначається загальною чисельністю дорослого населення, яка є учасником політичного процесу та здатною на відносно рівній основі контролювати урядову діяльність.

Таким чином, перший критерій пояснює, які є можливості для участі та політичної діяльності (у тому числі й для опозиції), а другий – яким чином ці можливості практично використовуються [4].

На основі цих критеріїв Даль виділяє: гегемонію, поліархію та змішані політичні режими. Гегемонії відрізняються вкрай низьким ступенем залученості громадян у політичний процес, адже для цього не забезпечуються інституційні можливості. Поліархії, навпаки, представляють

режими, що забезпечують громадян всією повнотою участі в політичній діяльності. Гегемонії і поліархії – скоріше ідеальні типи, ніж реально існуючі режими. У реальній політиці частіше спостерігаються змішані режими, що являють собою різні варіанти перетину виділених критеріїв.

Така типологія дає змогу виділити три моделі взаємодії режиму й опозиції. В умовах гегемонії формується жорстка модель взаємодії уряду та опозиції. Режим забороняє будь-яку опозицію і робить все можливе для її повного викорінення.

Зовсім інакше будуються взаємовідносини режиму і опозиції в умовах поліархії. У тих випадках, коли в поліархії відносно благополучно вирішуються характерні для неї проблеми досягнення соціальної рівності та подолання конфліктних тенденцій, опозиційні партії та рухи виступають переважно як лояльні режимові.

Значно складніше зберегти таку єдність в перехідних умовах, коли в основному створюються різного типу змішані режими. У таких умовах нерідко відбувається звуження соціальної опори урядової політики. Відповідно і опозиція, представляючи певні соціальні інтереси, змінює своє ставлення до режиму від лояльності до напівлояльності. Суспільство може опинитися в стані ідейно-політичної поляризації, що загрожує його фрагментацією і навіть повним розпадом.

Становлення політичної опозиції в Україні має, з одного боку, давні коріння, а з іншого, залишається й досі інституціонально та юридично невизначеною. Так, дослідники ведуть її відлік від дисидентського руху в Україні за часів СРСР, самвидавницької діяльності та політв'язнів до різних форм протестних рухів (націоналістичні, студентські, профспілкові тощо) у перші роки незалежності [6, с. 162–177].

Аналіз чинного законодавства України на предмет закріплення в ньому правового статусу парламентської опозиції дає можливість зробити висновок про те, що таке закріплення фактично відсутнє.

В якому стані знаходиться сучасна українська опозиція – парламентська та позапарламентська? Наразі формально чотири з шести парламентських партій іменують себе опозиційними. Одна, дискредитуючи саме поняття, прописала цей статус у своїй назві («Опозиційний блок»), інші три сформували так звану проєвропейську опозицію («Самопоміч», «Радикальна партія», «Батьківщина»).

Наразі невизначеним є питання того, навколо чого пролягає вододіл між владним та опозиційними силами [8].

Існує думка, що основна межа між фракціями в парламенті полягає в питанні геополітичного майбутнього України.

Інша думка передбачає, що насправді лінія розмежування має проходити радше з питання економічної політики, ніж із зовнішньополітичного вектора. Проєвропейські наших партій дуже умовна. Це радше маркетингова стратегія, аніж ідеологія.

Головним же моментом, що розмежовує провладні та опозиційні сили, повинна бути стратегія розвитку країни. Саме навколо цього принципового питання і повинні об'єднуватися опозиційні сили. Натомість вітчизняну опозицію радше хвилюють питання власних партійних або корпоративних інтересів. Це важливі питання, але в центрі цивілізованої політики завжди має стояти суспільний розвиток.

Фактичне становлення й інституціональне оформлення політичної опозиція в Україні тісно пов'язане з політичним режимом, пануючим у нашій країні. На думку вітчизняних політологів, наприклад, Олександра Фісуна, український політичний режим є однією з модифікацій *неопатримоніального* політичного режиму як різновиду змішаного, або напівдемократичного режиму, який досліджується ще у роботах Макса Вебера, а згодом Рота, Ейзенштадта, Медара [7]. Серед його ознак:

- формування класу орієнтованих на отримання ренти «політичних підприємців», котрі для вирішення своїх економічних задач використовують політичні можливості об'єднання влади та власності;
- приватне використання державно-адміністративних ресурсів, в першу чергу силової та фіскальної функцій держави, з метою тиску на економічних і політичних конкурентів;
- ключова роль патронажно-клієнтарних відносин та зв'язків в структуруванні політико-економічного процесу;
- виникнення класу «неопатримоніальної бюрократії» на клановій основі.

За таких умов назріває питання діалогу олігархічної еліти та народу для досягнення компромісу та встановлення демократичних правил «гри», становлення реальної опозиції, яка стане гарантом та перехідним елементом домовленостей, проте більш наближеної до реальної демократичної, яка захищатиме інтереси народу.

Перспектива еволюції політичного режиму в Україні залишається невизначеною. З однаковим ступенем імовірності можна припускати розвиток подій у напрямку встановлення як відносно демократичного режиму, так і жорстко авторитарного з подальшим обмеженням політичної конкуренції, політичних прав і свобод громадян, тиском на інститути громадянського суспільства.

Політичному режиму сучасної України також притаманні ознаки делегативної демократії: домінування виконавчої влади над представницькими органами; наявність непрямого контролю виконавчої влади над ЗМІ; нейтралізація чи усунення реальних і потенційних центрів опозиції; патронаж над громадськими об'єднаннями з боку виконавчої влади в обмін на публічну підтримку ними останньої тощо.

Проведене нами дослідження дозволяє дійти висновку, що становлення зрілої опозиції в Україні нерозривно пов'язане з трансформацією політичної системи та режиму як її складової. Подолання інверсивності при транзитах, коли демократизація передреує побудові держави та нації, а також

становленню ринкової економіки, з необхідністю призведе до унормування статусу політичної опозиції.

Світова практика пропонує два основні шляхи вирішення питання організації та визначення правового статусу політичної опозиції. Основна різниця між цими підходами полягає у визначенні того, яку політичну силу вважати опозицією. За Вестмінстерською моделлю, як вже згадувалося, статус політичної опозиції отримує лише найбільша партія з тих, що пройшли до парламенту і не є партією влади. Друга модель – це створення опозиційного блоку з кількох партій, опозиційних до уряду (шлях, яким пішли фактично всі розробники відповідних законопроектів в Україні).

Сучасний стан політичної опозиції в Україні пов'язаний з нерозвиненістю нашої політичної системи. Український політичний процес на сьогодні – це не боротьба партійно-політичних альтернатив у рамках парламентського процесу, а боротьба різних фракцій неопатримоніальної бюрократії за монополізацію та перерозподіл клієнтарно-патронажних мереж. Можна зауважити, що ознаки опозиційності більш притаманні складовим громадянського суспільства, ніж елементам самої політичної системи.

Політична опозиція в Україні повинна бути чинником незворотності демократичних політичних процесів. Її формування відбувається в складних умовах трансформації політичної системи країни та постійного перегрупування партійних сил. Інститут парламентської опозиції складає невід'ємний атрибут цивілізованого парламентаризму та політичної системи демократичного суспільства. Його інституалізація може бути як формальною (засобом закріплення відповідних відносин у правових нормах), так і неформальною (на основі політичних домовленостей та компромісів).

Визначення статусу політичної опозиції передбачить вимоги і до неї самої, перш за все вимоги налаштовуватися на конструктивні форми співпраці, не вдаватися до неконституційних засобів протистояння, будувати цивілізовані толерантні відносини з владою. На нашу думку, в Україні з її змішаною політичною культурою, громадянським суспільством, що перебуває на стадії визрівання, найбільш оптимальною є модель, за якої основні принципи організації та правовий статус політичної опозиції (в широкому розумінні цього інституту) будуть закріплені в окремому законі про політичну опозицію.

Інституціоналізація політичної опозиції в Україні повинна стати чинником незворотності демократичних політичних процесів, подолання ознак неопатримоніальності в соціально-політичній реальності.

Література:

1. Алмонд Г., Пауэлл Д., Стромм К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: [Учебное пособие]: Пер. з англ. / Г. Алмонд, Д. Пауэлл, К. Стромм, Р. Далтон. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.

2. Бірс Д. Дж. Права та обов'язки опозиційних партій в демократичних країнах [Електронний ресурс] / Д. Бірс. – Режим доступу : <http://www.pdp.org.ua/index.php?id=txt&a=1429>.
3. Взаємовідносини між урядом та опозицією: світовий досвід та українські реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/9.htm>
4. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Роберт А. Даль ; пер. з англ. О. Д. Білогорського. – Х. : Каравела, 2002. – 216 с.
5. Ковриженко Д., Чебаненко О. Опозиція в Україні: межі правового регулювання [Електронний ресурс] / Д. Ковриженко, О. Чебаненко // «Часопис Парламент» 2006, № 2. – С. 2–19.
6. Політична опозиція : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Гошовської, К. О. Ващенко, Ю. Г. Кальниша. – К.: НАДУ , 2013. – 208 с.
7. Фісун О. Непатримоніалізм проти демократії в Україні [Електронний ресурс] / О. Фісун // Віче, 2008, № 17. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1094/>
8. Чи є в Україні опозиція? // «День» 18 травня, 2016
9. Чумак В. Діяльність парламентської опозиції: корисний досвід для України [Електронний ресурс] / В. Чумак // Збірник статей «Політична реформа очима експертів: значення публічних консультацій», червень. 2007, Київ. Український освітній центр реформ/МЦПД. – Режим доступу: <http://www.icps.com.ua/files/articles/46/79/VChumak-ed11.pdf>

Коваленко Н. В., канд. наук з держ. упр.,
*Харківський регіональний інститут державного
управління НАДУ при Президентіві України, Україна*

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Перш за все з'ясуємо зміст поняття «соціальна технологія». Термін «соціальні технології» є найбільш вживаним в сучасній соціологічній науці. Його найчастіше застосовують для аналізу проблем управління суспільством та питань управління конкретними організаціями чи будь-якими соціальними об'єктами. Незважаючи на те, що даний термін, на наш погляд, іще не знайшов належного осмислення в публікаціях українських фахівців, разом з тим, поняття «технологія» має грецьке походження (τεχνολογία) від слова τεχνη (техно) – майстерність (у складних словах відповідає поняттю «технологічний»).

Під «технологією», як її трактує інженерна думка, розуміється сукупність способів переробки сировини чи матеріалів, виготовлення виробів, а також процеси, що супроводять ці види робіт. Тобто «технологією» прийнято також називати опис виробничих процесів, інструкції із впровадження інновацій, технологічні правила, карти, графіки тощо, що стосуються організації нормального ходу виробництва, чіткої послідовності технологічних операцій, забезпечення стабільності параметрів на предмет праці у встановлених межах.

Проте, судячи із давньогрецького походження слова «технологія»,